



International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.4>

Volume 8/1

2024 p. 75-98

RUNİK HARFLİ METİNLER ESASINDA ESKİ TÜRKÇEDE İKİZ ÜNSÜZLERİN GÖSTERİMİ ÜZERİNE

ON THE REPRESENTATION OF GEMINATE CONSONANTS IN OLD TURKIC BASED ON RUNIC LETTER TEXTS

Fikret YILDIRIM*

ÖZ

Tarih boyunca Türk dillerinin yazımı için farklı alfabeler kullanılmıştır. Türkçenin yazımında kullanılan ilk alfabe olan Eski Türk runik yazısının kökeni için V. Thomsen'dan başlayarak çeşitli araştırmacılar tarafından bu alfabenin Sami (Arami) kökenli olduğuna yönelik görüşler ortaya atılmıştır. Elbette araştırmacıların ortaya koyduğu harf denklikleri dışında runik alfabenin Semitik kökenli alfabeler ile ortaklaştığı yönler de vardır. Runik yazı da Semitik kökenli yazılarda olduğu gibi sağdan sola yazılmaktadır ve runik yazıda da ünlülerin gösteriminde yetersizlik görülmektedir. Bu benzerliklerin yanı sıra yine Semitik yazılarda görülen ünsüz ikizleşmesi ya da şeddeleme runik yazıda da görülmektedir. Runik yazıda yan yana gelen aynı ya da fonetik olarak benzer ünsüzler kimi zaman şeddelemeyi gösteren herhangi bir diyakritik işaret kullanılmadan tek bir harf ile yazılmıştır. Yalnız, bu gösterim biçimi runik yazının standartlaşmış bir yazı olmaması nedeniyle tutarlı değildir. Bazen bir sözcük içerisinde yer alan ikiz ünsüzlerin ayrı ayrı harflerle yazıldığı görülmektedir. Ünsüz ikizleşmesine Türkçenin yazımı için kullanılmış olan Uygur, Mani, Arap, İbrani gibi başka Sami (Arami) kökenli yazılarda da rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra tarafımızca incelenen Grek harfli Türkçe bir metinde ünsüz ikizleşmesine rastlanmazken Brahmi harfli Eski Türkçe metinlerde ünsüz ikizleşmesine örnek sözcükler tespit edilmiştir. Aslında bu yazılarda da runik yazıda olduğu gibi ünsüz ikizleşmesinin tutarlı bir gösterimi yoktur. Çalışmada ele alınan kaynaklar üstünde yapılan inceleme sonucunda runik harfli metinlerde görülen ünsüz ikizleşmesinin on beş runik işaret üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir. Bu arada runik harfli metinlerle ilgili veri oluştururken başta Moğolistan olmak üzere Yenisey-Altay bölgesi ile Kırgızistan ve Çin'de bulunan gerek runik yazıtlar gerekse de runik yazmalarla ilgili olarak son dönemde yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. İkiz ünsüzlerin fonetik olarak aynı ya da benzer olması, yan yana bulunan ikiz ünsüzlerden hangisi üzerinde şeddeleme yapıldığı gibi hususlar da

* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: fikretyildirim1981@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6724-3195, İstanbul, Türkiye.

gözetilerek çalışmada eski Türk runik harfli metinlerde ünsüz ikizleşmesinin gösterim biçimleri örnekleri ile birlikte on beş runik işaret üzerinden verilmiştir. Runik harfli metinlerde şeddeleme yalnızca tek bir sesi karşılayan bir runik işaret üzerinden yapılmamıştır. /nt/ seslerini karşılayan *nt* çift ünsüz işaretinin yanı sıra *ık¹*, *Uk¹*, *Ük²* hece işaretlerinin de şeddelemede kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra runik yazıda ikiz ünsüzlerin tek bir harf ile yazımı yalnızca müstakil bir sözcükte görülmez. Yan yana gelen iki ayrı sözcüğün yazımında da ünsüz ikizleşmesi görülür. Bu durumda ise bu iki ayrı sözcüğün son ses ve ilk sesleri esasında ünsüz ikizleşmesi ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: *Eski Türkçe, Runik Alfabe, Ünsüz İkizleşmesi, Şedde.*

ABSTRACT

Throughout history, different alphabets have been used to write Turkic languages. Regarding the origin of the Old Turkic runic script, which was the first alphabet used in writing Turkic, various researchers, starting from V. Thomsen, have suggested that this alphabet is of Semitic (Aramaic) origin. Of course, apart from the letter equivalents revealed by researchers, the runic alphabet also has common aspects with alphabets of Semitic origin. The runic script is written from right to left, just like the Semitic scripts, and there is a lack of representation of vowels in the runic script. In addition to these similarities, consonant gemination or shadda system, which is also seen in Semitic writings, is also seen in runic writing. In runic writing, the identical or phonetically similar consonants next to each other are sometimes written with a single letter without using any diacritic sign indicating gemination. However, since runic writing is not a standard writing, this form of representation is not consistent. It is sometimes seen that geminate consonants within a word are written with separate letters. Consonant gemination also appears in other Semitic (Aramaic) origin writings such as Uyghur, Arabic, Manichean and Hebrew which were used to write Turkic languages. In addition, while no consonant gemination is found in a Turkish text with Greek letters examined by us, examples of consonant gemination are detected in Old Turkic texts with Brahmi letters. Actually, there is no consistent representation of consonant gemination in these writings, as in the runic writing. As a result of the analysis of the sources examined in this study, it is determined that the consonant gemination seen in runic letter texts was made through fifteen runic signs. By the way, while creating data on runic texts, recent studies on both runic inscriptions and runic manuscripts found in Mongolia, the Yenisei-Altai region, Kyrgyzstan and China are taken into consideration. In this study, examples of fifteen runic signs are given along with the representations of consonant gemination in Old Turkic runic texts. In the meantime, issues such as whether the geminated consonants are phonetically identical or similar, and which letters of the consonants next to each other are used to show gemination, are also taken into account. In the texts with runic letters, gemination is not done only through a runic sign that corresponds to a single sound. In addition to the double consonant sign *nt*, which corresponds to /nt/ sounds, it is seen that the syllable signs *ık¹*, *Uk¹*, *Ük²* are also used in gemination. In addition, in runic writing, geminated consonants are not written with a single letter only in a single word. Consonant gemination is also seen in the writing of two separate words next to each other. In this case, consonant gemination occurs based on the final and initial sounds of this two words.

Keywords: *Old Turkic, Runic Alphabet, Consonant Gemination, Shadda.*

Giriş

1893 yılında V. Thomsen tarafından çözülen Eski Türk runik alfabesinin kökeni ile ilgili tartışmalar bu alfabe daha çözülmeye başlamış çözüldükten sonra da süregelmiştir. Bu alfabe kimileri araştırmacılar Anadolu uygarlıklarından Likya ve Karyaların alfabeleri ile karşılaştırmış, kimisi runik işaretlerin eski Türk damgalarından gelişmiş olduğunu ileri sürmüş kimisi de runik harflerin tümüyle ideografik kökenli olduğunu ileri sürüp Sümer yazısı ile karşılaştırmıştır.¹ Thomsen (2011, 71) ise Eski Türk runik alfabesini doğrudan değilse bile dolaylı yoldan Arami diye adlandırılan Sami alfabesinin bir biçimine dayandırmaktadır.

Tekin (1997, 24-26) Thomsen'in runik alfabenin Sami kökenli olduğu görüşüne katılmakla birlikte runik alfabenin kendine özgü özelliklerini ön plana çıkararak Türklerin Sami (Arami) alfabe model olarak almış olsalar dahi bu alfabeyle birçok işaret ilave ettiklerini ve harf adlarını *ak, ek, al, el* vb. biçimde kapalı hece değerinde basitleştirdiklerini ifade eder. Clauson (1970, 57-61) da eski Türk runik alfabesinin Arami kökenli bir İrani alfabeden türemiş olduğunu öngörmekle beraber bu alfabenin Türkçe için yetersiz kaldığı yerlere dikkati çeker. Runik alfabe oluşturuların bu sorundan kurtulmak için Grek alfabesinin Eftalit ya da Bizans biçimlerinden de yararlandığını belirtir. Ayrıca Róna-Tas (1987, 11) runik alfabedeki bazı harflere Gürcistan'ın tarihî Armaz şehrinde bulunan ve Armazi diye adlandırılan alfabede de rastlandığını ifade eder ve Türklerin Soğud ve Armazi alfabeyle yakın olan ama onlarla aynı olmayan Arami alfabenin bir biçimini aldıklarını ifade eder.

Thomsen (2011, 68-78), Clauson (1970), Livşits (2000), Tekin (1997, 24) gibi kimileri araştırmacıların runik alfabedeki bazı harfleri Sami kökenli alfabelerde yer alan biçimlerle denkleştirmeleri, runik alfabenin Sami kökenli alfabelerde olduğu gibi sağdan sola yazılması, Sami gelenekte olduğu gibi runik yazıda da ünlülerin yetersiz gösterimi, kimi durumlarda kural gereği yazılmayan ünlü işaretinin uzun ünlüyü ifade etmek için açıkça yazılması gibi hususlara Sami kökenli yazılarda karşımıza çıkan şeddeleme sistemi de eklenebilir.²

Benzer bir biçimde hem Sami dillerinde hem de Türk dillerinde sözcükler arasında anlam farklılığı yaratan fonemik (İng. *phonemics*) özellik olarak ünsüz ikizleşmesine (ikizleşme ya da ünsüz uzunluğu, İng. *geminate*) rastlanmaktadır. İmer vd. (2011, 155) *ikiz ünsüz (geminate)* terimini şu şekilde tarif eder:

Bir sözcük içinde aynı ünsüzün art arda gelmesi sonucu yalın halinden daha uzun söylenen ünsüz; örn. elli sözcüğündeki [l:] sesi.

¹ Eski Türk runik alfabesi ile ilgili genel bilgi ve bu alfabenin kökeni ile ilgili görüşler için bk. Tekin, 1997, 17-30 ve Şirin User, 2015, 25-39.

² Orhon Türkçesi dönemi runik harfli metinlerde görülen birincil ünlü uzunlukları hakkında bk. Tekin, 1995, 86-91.

Fromkin vd.’de (2003, 582) ise *geminat* (ikizleşme) terimi şöyle açıklanır:

İki özdeş sestten oluşan dizi; ya fonetik sembolün [biiru] ve [sakki]’de olduğu gibi iki kez yazılmasıyla ya da iki nokta üst üste [bi:ru] ve [sak:i] kullanımıyla gösterilen uzun ünlü ya da uzun ünsüz.

[biiru] ve [sakki] sözcükleri Japonca olup yine Fromkin vd.’de (2003, 259) *geminat* (ikizleşme) terimi hakkında Japoncadaki bu sözcükler üzerinden şu açıklama verilir:

Japoncada kısa i ünlülü biru “bina, yapı” anlamına gelirken bi:ru ya da biiru yazımlı i sesi uzatılmış biçimi ise “bira” anlamına gelir... Eğer bir ünsüz, oluşumu sırasında kapanmaya (İng. closure) ya da engellenmeye (İng. obstruction) maruz kalırsa ünsüz uzun hale gelir. Japoncada kısa /k/ sesi ile telaffuz edilen saki “önde” anlamına gelirken -artdamaksıl kapanmanın uzatılması sonucunda- uzun /k/ sesi ile telaffuz edilen sakki “önce” anlamına gelir.

Yukarıda verilen ünsüz ikizleşmesi ile ilgili açıklamalarla bağlantılı olarak günümüz Sami dillerinden Arapçadaki (سَمَاء) *semā* “gökyüzü”, (سَمَاء) *semmā* “cennet”; (دَرَس) *derese* “ders çalıştı”, (دَرَس) *derrese* “öğretti” sözcükleri örnek olarak gösterilebilir. Yine günümüz Türkçesinden *eli* “onun eli”, *elli* “50 (elli)”; *yoluk* “yolunmuş olan”, *yolluk* “yol azığı” biçimleri örnek olarak verilebilir. Türkçede bu ikizleşme sözcük kök ya da gövdesine gelen çekim ekleri vasıtasıyla da görülebilir: *batı* “doğu yönünün ters istikametindeki yön”, *battu* “bat- eyleminin bilinen geçmiş zaman 3. tekil kişi çekimi”; *eti* “onun eti”, *etti* “et- eyleminin bilinen geçmiş zaman 3. tekil kişi çekimi”. Eski Türkçe için de durum benzerdir: *atı* “onun atı”, *attı* “at- eyleminin bilinen geçmiş zaman 3. tekil kişi çekimi”.³

Kimi yazılarda pratik amaçlı olarak art arda gelen aynı ünsüzlerin ya da benzer boğumlanma yoluna sahip ünsüzlerin tek bir ünsüz işareti ile gösterildiği görülmektedir. Örneğin Arami kökenli klasik Süryanicenin yazılı olduğu Estrangelo yazısında ünsüz ikizleşmesinin herhangi bir diyakritik işaret kullanılmadan tek bir harfle gösterilmesine rastlanılmaktadır: **ܪܟܒ** *rkb rakkeb* “tasarladı”, **ܪܟܢܐ** *hkn’ hākannā* “aynı şekilde, böylece”.⁴ Arami alfabesinden gelişen Nabati alfabesi günümüz Arap alfabesine kaynaklık etmekte olup bu alfabede de ünsüz ikizleşmesini gösteren herhangi bir diyakritik işaret yoktur. Aslında Arap harfleri de önceleri harekesiz ve noktasız iken ilk olarak Ebu’l-Esved (öl. 688) tarafından Arap yazısında nokta şeklinde hareketler kullanılmıştır. Hareke işareti olarak kullanılan noktaların harflerin noktalarından ayırt edilebilmesi için de farklı renkte mürekkepler kullanılmıştır. Abbâsîler zamanında Halîl b. Ahmed (öl. 791) bu zorluğu ortadan kaldırmak için bugün kullanılan hareketleri

³ Eski Türkçe *at* (2) ve *at-* için bk. Clauson, 1972, 33a ve 36a.

⁴ Sözcük örneklerinin geçtiği metin için bk. Daniels ve Bright, 1996, 502-3.

oluşturmuştur. Yine nokta olarak gösterilen şedde işaretini de noktasız küçük *şın* harfi ile vermiştir.⁵

İkiz ünsüzlerin harekesiz (diyakritiksiz) olarak tek harf ile gösterimi eski Türk runik yazısında da görülmektedir. Runik yazıda ikiz ünsüzlerin tek bir harfle gösterimi ise tutarlı değildir. Kimi zaman ikiz ünsüz diyebileceğimiz aynı ses ya da benzer seslerden her biri ayrı ayrı harflerle gösterilir. Örneğin kişi adı ya da bir unvan olan *yollug* sözcüğü KT G13'te tek *l* harfi ile -diyakritiksiz şeddeleme yoluyla- $y^1U^1g^1$ *yol(l)ug* olarak yazılırken KT GB'de iki *l* harfi ile $y^1U^1l^1g^1$ *yollug* olarak yazılır.

Sözcükte benzer ünsüzlerin art arda geldiği durumlar için de aynı şey söz konusudur. Örneğin runik yazıtlarda hem $s^2Ü^1t^2m$ *sület(d)im* “ordu sevk ettirdim, sefer ettirdim” (O 7) yazımı hem de $s^2Ü^1t^2d^2m$ *sületdim* (T 18, 43) yazımı görülür. İlk sözcükte /t/ ünsüzünden sonra bu ünsüzün ötümlü biçimi olan /d/ ünsüzü geldiği için runik t^2 harfi /t/ ve /d/ sesini karşılayacak biçimde şeddelenecek kullanılmıştır. Yine şeddeli ve şeddesiz yazım örneği olarak $b^2Ir^2t^2Ük^2r^2Ü$ *bértük(g)erü* “(hizmet) verdiğini, (hizmet) ettiğini” (BK D9) ve $b^2Ir^2t^2Ük^2g^2r^2Ü$ *bértükgerü* (KT D10) yazımları örnek gösterilebilir.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki bu gibi benzer ünsüzlerin tek bir harf ile gösterimi söz konusu olduğunda sözcüğün nasıl okunması gerektiği sorusunun cevabı çok da net değildir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi $s^2Ü^1t^2d^2m$ yazımı esas alınarak $s^2Ü^1t^2m$ biçiminin de *sület(d)im* diye okunması elbette makul görünmektedir. Bununla beraber Arami kökenli Arap yazısında bugün rastlanılan durumun runik yazı için de geçerli olması mümkündür. Örneğin Kızıklı'ya (2007, 180) göre Arapçada aynı iki ünsüzün art arda gelmesiyle görülebilen asimilasyon (Arapça *idgam*), çıkış yerleri birbirine yakın olan seslere de uygulanır; örneğin (الِدَّعَى) “iddia etti” eyleminin aslı (الِدْتَعَى)'dir.⁶ Yine Kızıklı'ya (2007, 181) göre asimilasyonun sadece seste ortaya çıkıp yazıda gösterilmediği durumlar da bulunur ve bu durum çoğunlukla Kur'an okuyuşunda ve şiirde vezin tutturmak için uygulanır; örneğin yazılış: (مَنْ يَعْمَلْ) → okunuş: (مَيِّعْمَلْ) “Her kim çalışırsa!”. Benzer bir biçimde Arap yazısında yaygın olarak bilinen *idgām-ı şemsiyye* adlı bir benzeşme türü de vardır. Belirlilik takısı (ال) *el*'den sonra şemsi harflerden biri gelirse *el* takısı açıkça yazılmasına rağmen *el* takısındaki /l/ sesi kendisinden sonra gelen şemsi harfe şeddelenecek yoluyla benzeşir; örneğin yazılış: (ال + شمس) → okunuş: (الشَّمْس) “güneş”.⁷

Yukarıda Arapça sesbilgisi ve yazı sistemi üzerinden verilen bilgilerden daha önemlisi Türk dillerinde de zaten mevcut olan sözcük sonu sese göre eklerin ilk seslerinde görülebilen benzeşmedir. Örneğin Türkçede eklerdeki hece başı patlamalı ve yarı kapantılı ünsüzler ötümlülük ya da ötümsüzlük özelliğine göre eklendikleri sözcüklerin

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş, 1997, 161-162.

⁶ Arapçada *idgam* için ayrıca bk. Sarı (2000).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Arslan, 2003, 92.

son ünsüzüne asimile olurlar. Bilinen geçmiş zaman eki *-DI*, *attı* sözcüğünde *-tı* olarak görülürken *aldı* sözcüğünde *-dı* olarak görülür (Csató ve Johanson, 1998, 207).

Bütün bu verilerden hareketle Eski Türkçe runik harfli metinlerde, eklerde meydana gelen ünsüz ikizleşmesi ya da diyakritiksiz şeddenme durumunda sözcüğün sonundaki ses temel alınarak okuma yapılabilir ve böylece sorun çözülebilir. Yani yukarıda $s^2\dot{U}l^2t^2d^2m$ yazımı olmasına rağmen $s^2\dot{U}l^2t^2m$ biçimi *sülettim* olarak okunabilir. Bununla birlikte runik yazıda başka bir sorunla daha karşılaşılır. Örneğin runik yazıtlarda $b^2It^2Id^2m$ *biti(t)dim* “yazdırdım” (KT G13; BK K15) yazımının yanı sıra şeddesiz $b^2It^2Id^2m$ *bititdim* (T 58) yazımı da görülmektedir. Yani, ilk yazımda *bitit-* eyleminin son sesi olan */t/*’yi karşılayan t^2 harfi yerine bilinen geçmiş zaman ekinin ilk sesini karşılayan d^2 harfi şeddenmiştir. Yine benzer biçimde $y^1r^1t^1d^1m$ *yaratı(t)dım* “yaptırdım” (BK K14; Tar. B2, B3) yazımının yanı sıra şeddesiz $y^1r^1t^1d^1m$ *yaratıtdım* (Tar. B1; MÇ D8, 9, 10) yazımı da görülmektedir.

Böyle bir yazım iki şekilde açıklanabilir: birincisi, yazıcının “yanlışlıkla” şeddeleme için söz sonu sesin harfini esas almak yerine sözcüğe eklenen ekin ilk sesini karşılayan harfi esas alması durumudur. İkincisi ise runik harfli metinlerde tutarsızlık sonucu kimi harflerin birbirlerinin yerine kullanılması durumudur.

Aslında Róna-Tas’ın da (1987, 11-12) belirttiği gibi öncelikle Eski Türkçenin yazımı için edinilen muhtemel Arami kökenli temel alfabenin harfler açısından sunduğu olanakların yetersiz olması, sonrasında ise Türkçedeki ünlü uyumu esasında alfabenin yeniden düzenlenmesi çabaları yeni ünsüzlerin özellikle de çift sıralı ünsüzlerin ($b^1, b^2; d^1, d^2; g^1, g^2; k^1, k^2; l^1, l^2; n^1, n^2; r^1, r^2; s^1, s^2; t^1, t^2; y^1, y^2$) oluşumuna önayak olmuştur. Bu arada Róna-Tas’a göre yeni işaretler mevcut harflere diyakritik işaretlerin ilave edilmesi ve piktografların kullanılması yöntemlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Standart yazın geleneğinin oturmaması nedeniyle alfabe katılan yeni ünsüz işaretleri sözcük kök ve gövdelerinin yanı sıra özellikle sık kullanılan bazı eklerde artlık-önlük ya da ötümlülük-ötümsüzlük durumu gözetilmeksizin yer yer birbirlerinin yerine de kullanılmıştır. Alyılmaz (2021, 275), Tunyukuk yazıtında da görülen bu durumun nedenini şu şekilde izah etmektedir:⁸

Benzer fonetik özelliklere sahip ünsüzleri karşılayan karakterlerin/harflerin o dönemde birbirlerinin yerlerine kullanılabilir olmaları; yazıcının metni/mesajı aktarmayı esas hedef olarak görmesi ve harflerin/karakterlerin yazılışlarına bu sebeple dikkat etmemesi; yazıcının alfabenin yazılış özelliklerini ve alfabe ait kuralları yeterince bilmemesi; yazıcının metni taşta işlerken görevli ve anlamlı dil öğelerini (sözcükleri, sözcük gruplarını,

⁸ Tunyukuk yazıtında görülen sözcüklerin ikili yazım örnekleri ve standart dışı yazım örnekleri için ayrıca bk. Alyılmaz, 2021, 276-285.

ekleri vb.) karşılayan karakterleri belirlenmiş bir alana yerleştirebilme/sığdırabilme kaygısı vb.

Thomsen (2011, 38, 39) runik alfabeyi çözümünden üç yıl sonra yayımladığı *Inscriptions de l'Orkhon...* çalışmasında yazıtlarda d^1 , d^2 ve t^1 , t^2 ünsüzlerinin birbirleri yerine kullanımları ile ilgili bilgi verir. Ayrıca eklerin başındaki t - d karışıklığı meselesine de değinir. Thomsen, eklerin başındaki t - d 'nin kullanımı ile ilgili birçok güçlüklerle karşılaştığını, burada bazı durumlarda yapay bir şeylerin bulunabileceğini dile getirir. Yine de runik yazının konuşma dilinin temel niteliklerini yansıttığını düşünen Thomsen eserinin 39. sayfasında yer alan birinci dipnotta Radloff'un t - d ve kısmen k^1 , g^1 ve k^2 , g^2 arasında geniş ölçüde bir karışma bulunduğunu varsaymasını, bu yüzden de transkripsiyonuna teoriye dayalı ya da modern Türk dillerindeki biçimlere uyarlanmış bazı değişiklikler getirmesini eleştirir. Thomsen, böyle bir davranışın sağlam bir temele dayanmadığı görüşündedir ve orijinal metinde ne varsa kendisinin ona uyduğunu belirtir.

Gabain (1988, 41) Eski Türkçe üzerine hazırlamış olduğu gramer çalışmasında “Ünsüz Yığılması” (madde 39) başlığı altında $td/tt/dt/t/d$ değişimi için yapmış olduğu açıklamada t ya da d ile biten eylem tabanlarına gelen görülen geçmiş zaman ekinin bir kurala bağlı olmadığını $it-dı$, $ıtı$ ve $ıdı$ biçimlerinin yanı sıra $ıd-tı$ “gönderdi” biçiminin de var olduğunu ve bu durumun daha yazıtlarda belgelendiğini belirtir. Elbette ki Gabain'ın verdiği $ıtı$ biçimi aslında t harfi üzerindeki şeddelenmeye işarettir.

Erdal (1991, 831) vermiş olduğu $y^1r^1t^1Ur^1$ - < *yarat-tur*- (KT G12) ve $y^2Üt^2Ür^2$ - (IrkB, Fal 24) sözcükleri üzerinden runik ünsüz işaretlerinin oldukça kararsız olduğunu dile getirir ve 558 numaralı dipnot açıklamasında runik alfabedeki t (t^1 , t^2) harflerinin $/t/$ ya da $/tt/$ sesleri ile etimolojik $/dd/$, $/td/$ seslerini de karşılayabileceğini belirtir. Bu arada Erdal örnek olarak verdiği $y^2Üt^2Ür^2$ - yazımının *yütür*- yerine *yüdtür*- biçiminden gelmesi durumunda geçerli olduğunu belirtir. Bununla birlikte, Erdal (1978, 96-97; 1991, 815-816) IrkB'de de “yüklemek” anlamıyla verdiği *yütür*- eyleminin *yüd-tür*- biçiminden gelmesinin mümkün olmadığını bunun yerine *yüü*- ve *yük* sözcüklerinin sahip oldukları ortak kökten gelmiş olması gerektiğini dile getirir. Aslında en azından runik harfli IrkB'de $y^2Üt^2Ür^2Up$ *yütürüp* sözcüğünün “yükleyip” anlamında olması falın semantik bütünlüğü açısından mümkün değildir. Burada *yütür*- eylemi “yitirmek, kaybetmek” anlamında kullanılmıştır.

Ercilasun (2016, 367) eski Türk runik metinlerde görülen kimi ses olaylarını sıralarken benzeşme nedeniyle ikiz ünsüzün tek harf ile yazılması durumuna da değinir ve Kâşgarlı Mahmud'un bahsettiği *müdgam* “benzeşmeye uğramış” örneklerin “Köktürk” metinlerine kadar gittiğinin anlaşıldığını dile getirir.

Kâşgarlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 323, 325) “Muzâaf Fiiller Kitabı” başlığı altındaki “İkili Bap” alt başlığında Türkçede geçmiş zaman ekli yapılarda görülen benzeşmeyi ve şeddeli okumayı şu şekilde açıklar:

Bil ki sahih muzâaf az bulunur. Fiiller ancak, kelimenin kendisinde olan te, geçmiş zaman belirtisi olan dal ile bir araya geldiği zaman şeddeli olur. Bu sebeple muzâaf diye isim verdik. Geniş zaman ve masdarda dal kaybolduğu için bunlarda muzâaflik olmadığını görmüyor musun? Gerçek muzâaf ise azdır. Azlığından dolayı burada onları sıraladık... Aynı türden iki harfin, geçmiş zamanda bir araya gelmesi sebebiyle bu tür fiiller bu şekilde adlandırıldı. Bu, geniş zaman ve mastarda görüldüğü üzere Arapçadaki şekilde yürümez. Ancak geçmiş zamanda ona (Arapçaya) benzediği için ona yüklendi (muzâaf ismi verildi).

Kâşgarlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 323-325) bu açıklamayı yaptıktan sonra konu başlığı ile ilgili sözcükleri sıralar. Aşağıda Kâşgarlı'nın verdiği iki sözcük açıklaması konu ile ilgili olduğu için örnek olarak aynen aktarılmıştır:

tit- ~ tıd-: Ol anı tıttı. O ona engel oldu. Aslı tıdtı'dır; benzeşmeye (idgama) uğrayıp şedde almıştır. tıdar, tıdmak. // kot- ~ kođ-: Ol nēñ kottı. O, nesneyi bıraktı. Aslı koğtı'dır; benzeşmeye uğramıştır. koğur, koğmak.

Tekin (2016, 43-44) "İkiz Ünsüzler" başlığı altında runik metinlerde görülen ünsüz ikizleşmesini ele alır ve yazıda gösterilme biçimlerine göre bu durumu örnekleriyle sekiz maddede ortaya koyar: 1. $g^2 = /g(g)/$; 2. $k^1 = /k(k)/$; 3. $k^2 = /k(k)/$; 4. $t^1, t^2 = /t(t)/$; 5. $d^1, d^2 = /d(d)/$; 6. $l^1, l^2 = /l(l)/$; 7. $n^1, n^2 = /n(n)/$; 8. $s^1 = /(s)s/$.

Runik Alfabe Dışında Türklerin Kullandıkları Kimi Alfabelerde Ünsüz İkizleşmesinin Gösterimi

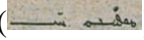
Runik harfli metinlerde tarafımızca tespit edilen ünsüz ikizleşmesinin gösterim biçimlerine geçmeden önce Türklerin kullandıkları runik alfabe dışındaki başka alfabelerde de şeddeleme sistemi ile karşılaşıldığını belirtmek gerekir. Örneğin Sami (Arami) kökenli Uygur alfabesinde kimi zaman ikiz ünsüzlerin tek bir harf üzerinde diyakritiksiz şeddelenerek ifade edildiği görülür. Altun Yaruk sūtrasında geçen "Aç Bars" hikâyesinde (satır 91) *korkgum* "korkum" sözcüğündeki /kg/ seslerinin *k* harfi üzerinde şeddelenerek *kork(g)um* (كوركوم) biçiminde yazıldığı görülmektedir.⁹ Yine U 178 no'lu runik yazma ile paralel olan Pelliot Chinois 3407 no'lu Uygur harfli Manihaist metinde (satır 10) *könüllüg* "düşünceli" sözcüğünde yer alan /ll/ ikiz ünsüzü tek bir *l* harfi ile şeddelenerek *könül(l)üg* (كونوللؤغ) olarak yazılmıştır.¹⁰ Maalesef Uygur harfli *könülüg* yazımına karşılık runik harfli paralel metinde eksik yazımla $k^2\ddot{U}\ddot{U}l^2$ [... *könü{ü}l*][...] biçimi yer almaktadır.¹¹ Dolayısıyla runik yazmada sözcüğün şeddeli biçimi olan *könüllüg* mü yoksa şeddesiz *könüllüg* mü yazdığını tespit etmek mümkün değildir.



İslami dönem eserlerinden Atebetü'l Hakâyık'ın Uygur harfli Semerkand nüshasında ise ilginç bir durumla karşılaşılır. Uygur harfli Arapça *rik(k)at* "incelik, naziklik" (رِكَاة) (رِكَاة)


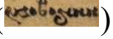
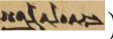
⁹ bk. Gulcalı, 2013, 75, 414.



¹⁰ bk. Hamilton, 1986, 56, 283.


¹¹ bk. Yıldırım, 2017, 198-199.

(A120-1) sözcüğünün yanı sıra Türkçe *tut(d)açımka* (ya da *tut(t)açımka*) “harf. tutacağıma” () (A7-4) sözcüğünün de Arapçada kullanılan şedde diyakritiği ile işaretlendiği görülür. *tut(d)açımka* yazımında Uygur *d* harfinin, *rik(k)at* yazımında ise Uygur *k* harfinin üzerinde şedde işareti yer alır.¹²

Mani harfli metinlerde de kimi zaman ikiz ünsüzlerin tek bir harf ile gösterildiği yani şeddelendiği görülür. Eraslan (2012, 84) eski Uygur Türkçesi üzerine hazırladığı gramer çalışmasında “Ünsüz Düşmesi” (madde 118) başlığı altında yaptığı açıklamanın sonunda “Ayrıca yan yana bulunan benzer ünsüzlerden biri de düşer.” bilgisini verir. Eraslan’ın bu açıklaması doğrultusunda verdiği *barka* “eve” sözcüğünde aslında /k/ seslerinden birinin düşmesi yerine *k* harfinin şeddeleneceği yoluyla /kk/ ikiz ünsüzünün gösterilmesi söz konusudur. Huastuanift’in Uygur harfli St. Petersburg nüshasında (satır 109) sözcük şeddesiz olarak *barkka* () biçiminde yazılırken Mani harfli Londra nüshasında (satır 235) *bark(k)a* () biçiminde diyakritiksiz şeddeli *k* ile yazılır.¹³

Yine Huastuanift’in Uygur harfli St. Petersburg nüshasında (satır 22) şeddesiz olarak *açıtımız* “acıttık, acıya neden olduk” () biçiminde yazılan sözcük Mani harfli Londra nüshasında (satır 57) *açıt(d)ımız* () biçiminde diyakritiksiz şeddeli *t* ile yazılır.¹⁴ Bunun yanı sıra Huastuanift’in Mani harfli Londra nüshasında (satır 267) *küdügke* “işe, uğraşa” () sözcüğünde /gk/ ünsüz çiftinin şeddeleme yoluna gidilmeden *g* ve *k* harfleri ile açıkça yazıldığı görülür.¹⁵

İslamiyet’in Türkler arasında yayılmaya başladığı 10. yüzyıl itibarıyla yine başka bir Sami kökenli alfabe olan Arap alfabesi de Türkçenin yazımı için kullanılmaya başlanmıştır. Kutadgu Bilig’in Arap harfli Mısır nüshasında¹⁶ Türkçe sözcüklerdeki ikiz ünsüzlerin yazımında kimi zaman tek bir harfin kullanıldığı yani şeddelemenin yapıldığı görülür. Örneğin *tut(t)ı* “tuttu” () sözcüğünde (C 379-6) (Arat, 1947, 635) Arap *t* harfi /tt/ ikiz ünsüzünü göstermek için tek yazılmış iken *könüller* “gönüller” () sözcüğündeki (C 384-1) (Arat, 1947, 640) ikiz /ll/ ünsüzü açıkça yazılmıştır.

Atebetü’l Hakâyık’ın Ayasofya nüshasında¹⁷ Uygur harfli *sattu* “sattı” () sözcüğündeki (B25-1) (Arat, 1992, 59, LXXXVII) /tt/ ikiz ünsüzü sırasıyla Uygur *d* ve *t* harfleri ile yazılırken hemen alt satırda sözcüğün Arap harfli biçimi Arapçadaki şedde diyakritiği kullanılarak şeddeli *t* harfi ile *sat(t)ı* biçiminde gösterilmiştir.

Türklerin kullandığı Arami kökenli bir başka alfabe olan İbrani alfabesi ile ortaya konan yazında da ikiz ünsüzlerin şeddelenecek tek harf ile gösterildiği örneklerle karşılaşılır.

¹² bk. Yıldırım ve Çapa, 2022a, 101.

¹³ bk. Özbay, 2014, 88, 227. Uygur harfli sözcük görseli Tugusheva ve Khosroyev’den (2008, 77) alınmıştır.

¹⁴ bk. Özbay, 2014, 82, 213. Uygur harfli sözcük görseli Tugusheva ve Khosroyev’den (2008, 71) alınmıştır.

¹⁵ bk. Özbay, 2014, 89, 229.

¹⁶ Arat’ta (1947) C nüshası olarak adlandırılır.

¹⁷ Arat’ta (1992) B nüshası olarak adlandırılır.

Marazzi'nin (1980) yayımlanmış olduğu anonim Osmanlı tarihi *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın 16. yüzyılda İbrani harflerine aktarılmış nüshasında (f. 112 v. 15) *sat(t)urup* (~ *sat(t)ırıp*) “sattırıp” (סאטורופ) sözcüğünde *t* harfinin ikizleşmesi yani diyakritiksiz şeddelenmesi söz konusudur.¹⁸ Yine *bellü* (~ *belli*) “belli, açık” (בללו) sözcüğünde (f. 109 r. 1) /ll/ seslerini karşılayan iki *l* harfi de açıkça yazılırken *bel(l)üdür* (~ *bel(l)idir*) “bellidir, açıktır” (בללוד) sözcüğünde (f. 108 v. 27) *l* harfi şeddeli okunacak biçimde tek yazılmıştır.¹⁹

Hristiyan Türkler (Karamanlılar) tarafından kullanılan ve runik alfabenin uzaktan akrabası denilebilecek Grek alfabesinde ikiz ünsüzlerin gösterimini inceleyebilmek için 1839 yılında Atina’da Yunancadan Türkçeye çevrilerek yayımlanmış olan *Hazreti Yosifin Ömrününün Naklieti*²⁰ adlı eser tarafımızca tarandı. Sonuç olarak Grek harfli Türkçe metinde ünsüz ikizleşmesinin (benzer sesler de dâhil) görüldüğü durumlarda yazıda şeddeleme yoluna gidilmediği tespit edildi. Örneğin: (*secde*) *etdiler* “(secde) ettiler” (ἐτίληρ) (2-2) (Altundaş, 2016, 109, 289); (*sag*) *selim midir?* “sağlıklı mıdır?” (σελίμιτιρ) (2-21) (Altundaş, 2016, 110, 289); *yolladı* “yolladı” (Ἰολλατιή) (2-22) (Altundaş, 2106, 110, 289). Yukarıdaki örnek sözcüklerde sırasıyla /td/, /mm/ ve /ll/ çift ünsüz seslerinin ayrı ayrı harflerle yazıldığı görülmektedir.

Son olarak Türklerin kullandığı runik alfabe ile doğrudan akraba olmayan Hint kökenli Brahmi alfabesine bakıldığında ikiz ünsüzlerin şeddelenmesi Gabain’in çalışması (1954) üzerinden birkaç örnekte tespit edilmiştir.²¹ İkiz ünsüzlerin açıkça yazıldığı sözcüklere şunlar örnek verilebilir: *yükke* “yüke” (A. 34) (Gabain, 1954, 16); *yollarda* “yollarda” (I. 7) (Gabain, 1954, 57); *buluttın* “buluttan” (B. 14) (Gabain, 1954, 24); *ıgaççılar* “marangozlar” (A.12) (Gabain, 1954, 10). Şeddeli kullanım için Gabain’in çalışmasında şu örnekler tespit edilmiştir: /m(m)/ ikiz ünsüzü için *çom(m)akta*²² “(güneş) batmakta(n)” (I. 23) (Gabain, 1954, 59, 88); /n(n)/ ikiz ünsüzü için *tün(n)ün*²³ “gecenin” (I. 14) (Gabain, 1954, 58, 100); /k(k)/ ikiz ünsüzü için *ançak(k)a*²⁴ “ancak, o kadar” (E. 44) (Gabain, 1954, 43, 85).

¹⁸ Ayrıca bk. *sattır-*, Marazzi, 1980, 122.

¹⁹ Ayrıca bk. *belli*, Marazzi, 1980, 57.

²⁰ Eser hakkında bilgi için bk. Altundaş, 2016, 14.

²¹ Brahmi harfli Türkçe sözcükler için Gabain’in (1954) vermiş olduğu Latin harfli transkripsiyon biçimlerinden yararlanılmıştır.

²² Gabain sözcüğü “batmak, dalmak” anlamındaki *çom-* eylemi doğrultusunda verse de hem metin okumasını yaptığı bölümde (s. 59 (I. 23)) hem de sözlük bölümünde (s. 88) sözcüğü *çom(m)ak* yerine *çomak* olarak verir ve bu konuda bir açıklama yapmaz. *çom(m)ak* okuyuşu için ayrıca bk. *çom-/çöm-*, Clauson, 1972, 422a.

²³ Gabain (1954, 100) çalışmasının sözlük bölümünde sözcüğün *tünnün* yerine *tünün* olarak yazıldığını belirtir. *tünnün* okuyuşu için ayrıca bk. *tün*, Clauson, 1972, 513a-b.

²⁴ Gabain sözcüğü hem metin okumasını yaptığı bölümde (s. 43 (E. 44)) hem de sözlük bölümünde (s. 85) şeddesiz olarak *ançaka* biçiminde verir. *ançak* için bk. Clauson, 1972, 174a ve Wilkens, 2021, 48b. Clauson (1972, 477b-478a) *tegi* maddesinde sözcüğü *anç(a)ka* biçiminde okur.

Gabain'ın (1954, 57, 101) çalışmasında “yetersiz, aciz” anlamıyla verdiği *u(z)suz* (I 5) sözcüğü *usuz*²⁵ “uykusuz” sözcüğünün yanlış okuması olduğundan burada /(z)s/ seslerinin ikizleşip *s* harfi ile şeddelenmesi durumu yoktur. Bunun dışında Gabain'ın “Geminationen” (ikizleşme) başlığı ile verdiği sözcüklerdeki ünsüz çiftleşmeleri (*tuttup*, *tittip* vb.) dildeki fonetik durumu yansıtmaktan çok yazı kaynaklı bir durum arz eder.

Eski Türk Runik Harfli Metinlerde Ünsüz İkizleşmesinin Gösterimi


Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki yalınlaştırma, büzüşme, kaynaşma (İng. *simplification, crasis, contraction, fusion*) vb. ses olayları sonucunda oluşan ve Eski Türkçede artık bu halleriyle varlıklarını sürdüren *yarlıka-* (< **yarlıgka-*) “buyurmak, lütfetmek”, *tiken* (< **tik-gen*) “diken” ya da *ulug* (< **ul+lug*) “ulu, büyük”, *élig* (< **él+lig*) “hükümdar” gibi sözcükler bu çalışmanın konusu ile ilgili değildir. Kâşgarlı'nın (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 172-173) *tiken* “diken” sözcüğü için yaptığı şu açıklaması önemlidir:


Bu, hafifletilmiş telaffuzdur. Kurallı olanı iki k ile söylenenidir: tikken. Bu isim “batırdı, (dikiş) dikti, dürttü” anlamlarına gelen tikdi sözünden alınmıştır. Kef (k), asli harftir. Sıfat olması için ikinci kefin eklenmesi gerekir....Sıfatta kefi (g) ekledin; aslında bu yoktu. Kelimenin aslında bir kefi (k) varsa kural, bir sıfat kefi ekleyip iki kefi şedde ile birleştirmektir...“Diken” anlamındaki tiken için de aynı şey söz konusudur; keflerden (k'lerden) birisi hafifletilmek için atılmıştır.

Erdal da (1991, 385) Kâşgarlı'nın yaptığı bu açıklamaya katıldığını belirtir. Bu arada *ulug* (< **ul+lug*) ve *élig* (< **él+lig*) yapılarına değinen Erdal (1991, 26, 139) vermiş olduğu metin örnekleri üzerinden *könüllüg* sözcüğünü de *ulug* ve *élig* sözcükleri bağlamında ele almaktadır. Yani, ona göre bu sözcük hem fonetik hem de grafik açıdan *l*'sini kaybederek *könülüg* biçimini almıştır. Bununla beraber hem kimi Uygur harfli metinlerde²⁶ hem de Kâşgarlı'da²⁷ *könüllüg* sözcüğünün yazımında *l* harflerinin açıkça yazıldığı görülür. Ayrıca bk. *könüllüg* ~ *könül(l)üg*, Wilkens, 2021, 407a. Dolayısıyla, yukarıda Uygur harfli metinler için örnek olarak verilen Pelliot Chinois 3407 no'lu Uygur harfli Manihaist metindeki *könül(l)üg* yazımı şeddeli *l* harfine işaret eder.

İmer vd.'nin (2011, 155) *ikizleşme (gemination)* başlığı ile verdiği tarihî dönem Türk dillerinde de görülen ses olayı (*iç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci seslem başındaki ünsüzün ilk seslemdeki ünlünün etkisi altında kendi seslem sınırını aşarak yinelenmesi; ör. ısrı- > ısrır-, eşek > eşşek vb.*) ve bunun gösterimi de bu çalışmanın konusu ile ilgili değildir. Zaten aslında Eski Türkçede sözcük kökünde ikiz ünsüzle karşılaşılıyor.

²⁵ *usuz* için bk. Clauson, 1972, 253a ve Wilkens, 2021, 805a.

²⁶ Örneğin Elmalı'da (2016, 146) satır 2414'te *könüllüg* .

²⁷ Ercilasun ve Akkoyunlu'da (2014, 30) *ođug* maddesinde *könüllüg* .

Bununla birlikte örneğin G. Clauson gibi araştırmacılar bu ikizleşmeye örnek olacak sözcük okumaları yapmışlardır. Clauson (1972, 823b, 474b) *sekiz*, *tokuz* gibi Eski Türkçede yer alan kimi sayı adlarında asli söz içi ikiz ünsüzün var olduğunu (*sekkiz*, *tokkuz* vb.) fakat bu durumun runik ve Uygur yazılarında gösterilmediğini iddia eder. Eski Türkçede söz içi ünsüz ikizleşmesine *arra* “idrar”, *irra* “utanç” (Clauson, 1972, 196b, 197a) gibi yansıma kaynaklı sözcüklerde ya da *mekke* “siyah mürekkep” (Clauson, 1972, 766a) ve *Bök(k)üli* “Kore” (KT D4, vb.) gibi yabancı sözcüklerde karşılaşılır.

Runik harfli metinler üzerine yapılan çalışmalarda ikiz ünsüzlerin ya da şeddeli yapıların gösteriminde kimi zaman karışıklık görülebilmektedir. Bazen şeddelenen ünsüzün ilki parantez içinde gösterilirken bazen de ikincisi parantez içinde gösterilebilmektedir. Örneğin Tekin (2016, 43) gramerinde “İkiz Ünsüzler” başlığı altında $k^l = /k(k)/$ gösterimi örneği olarak *yarlık(k)a-* sözcüğünü verir. Eserinin 73. sayfasında ise *yarlı(k)ka-* yazımıyla ilk *k* harfini parantez içinde verir. Yine $t^1UnyUk^1Uk^1A$ (T 31) yazımını Tekin (2016, 43) *tunyukuk(k)a* olarak verirken Clauson (1972, 266a) etimoloji sözlüğünün *ay-* maddesinde *Tonyuku(k)ka* yazımıyla şeddelenmeyi sözcük kökünün son sesi yerine ekin ilk sesi üzerinde gösterir.

Bu türden karışıklığa yol açan durum kimi zaman sözcüğün kendi asli yazımından da kaynaklanmaktadır. Örneğin runik yazıtlarda Eski Türkçe “göndermek, yollamak” anlamındaki *id-* sözcüğünün son sesi, /d/ (ya da /t/) sesinden önce /t/ sesine benzeşir ve *it-* halini alır. Yine /s/ sesinden önce de /s/ sesine benzeşir: *issar* “gönderirsen (*harf. gönderse*)”. Kâşgarlı’da (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 529)²⁸ sözcük şeddelenmemiş asli biçimi ile *ıdtı* olarak verilir. Huastuanift’in Mani harfli Berlin nüshasında ise *ıtdı* yazımı görülür.²⁹ Sözcüğün Atebetü’l Hakâyık’ın Semerkand ve Ayasofya nüshalarındaki gösterimi ise iyice karışıklık arz eder.³⁰

Her ne kadar birden fazla sesin tek bir işaretle gösterimi yani şeddeleme runik yazıda pratiklik sağlasa da bu durum en azından bugün sözcüklerin doğru okunmasında ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Benzer biçimde iki sesin tek bir işaretle gösterildiği özellikle *lt*, *nt* harflerinde de kimi zaman bu çift ünsüz işaretlerinin karşılıkları ikinci sesin *t* ya da *d* seslerinden hangisini ifade ettiğini anlamak zordur. İkiz ünsüzün tek bir işaretle yazılması (ya da yazılmış olma ihtimali!) araştırmacıların kimi sözcüklerle ilgili farklı okuma önerileri sunmalarına da neden olmaktadır. Örneğin Tunyukuk 5. satırda geçen $:\text{r}\times\text{r}\text{h}\text{r}\text{d}$: yapısındaki ilk sözcüğün okunuşunu Tekin (1968, 249, 395) -elbette runik yazıda ikiz ünsüzlerin tek bir harf ile gösterilebilmesine istinaden- *yag(g)ıl*³¹ “katıl, iltihak et” olarak verir. Tekin (1994, 3, 27) *Tunyukuk Yazıtı* adlı çalışmasında ise bu okuma önerisinden vazgeçer ve sözcüğü *aygil* “sözcüm ol!” olarak verir. Clauson da (1972,

²⁸ bk. *ıd-* maddesi.

²⁹ bk. Özbay, 2014, 79, satır 15 ve s. 164. *id-* için bk. Clauson, 1972, 37b.

³⁰ Sözcüğün eserin Semerkand ve Ayasofya nüshalarındaki gösterimi hakkındaki bilgi için bk. Yıldırım ve Çapa, 2022b, 858 ve dipnot 46, 47.

³¹ Tekin, 1968 yayımına göre sözcüğü **yag-gıl* “katıl, iltihak et” tasarlaması ile açıklamaktadır. Ayrıca, bk. Tekin, 1994, 27.

897a) etimoloji sözlüğünün *yıg-* maddesinde *aygıl* sözcüğünü yanlışlıkla şeddeli *g* ile *yıg(g)ıl* “bir araya getir, topla!” diye okumuştur.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Clauson’un kesin görüş bildirerek kimi sayı adlarını kök yapılarında ikiz ünsüz bulunacak biçimde (*sekkiz* vb.) okuması -doğru olup olmadığı bir yana- yine runik alfabede görülen diyakritiksiz şeddeleme sisteminin sunduğu bir olanaktır. Ayrıca Clauson (1972, 140b) etimoloji sözlüğünün *ilk* maddesinde benzer bir yorumu *ilki* (< *ilk* + *ki*) “ilk, birinci” sözcüğü için yapar. Clauson’a göre *ilki* (Kül Tegin D32, vb.) sözcüğü erken zamanlarda muhtemelen ahenk, akışma³² (İng. *euphony*) nedeniyle *ilk* “ilk, birinci” sözcüğünden gelişmiştir fakat ona göre bunu kanıtlamanın hiçbir yolu bulunmamaktadır. Elbette Clauson grafik sistemde /kk/ ikiz ünsüzüne işaret edecek bir ize rastlanmaması nedeniyle durumu böyle izah etse de belki de en azından runik yazı söz konusu olduğunda *k*² harfi üzerinde bir şeddeleme söz konusu idi.

Runik yazıda ikiz ünsüzün gösteriminde yalnızca bir sesi karşılayan ünsüz işaretinin kullanımı söz konusu değildir. İki sesi karşılayan çift ünsüz işaretlerinden *nt* harfinin de şeddelenmede kullanıldığı görülmektedir. Tarafımızca tespit edilen bir sözcükte *nt* harfi söz sonunda bünyesindeki ikinci ses olan /t/ ünsüzü esasında şeddelenmiştir. IrkB 5. falda “at” anlamındaki *yunt* sözcüğü için *y¹Un¹t¹* yazımı bulunmasına rağmen IrkB 24. falda *yuntta* “atta” sözcüğü için *y¹Un¹t¹A* (ya da *y¹Un¹t¹d¹A*) yerine çift ünsüz işareti *nt* ile *y¹UntA* *yunt(d)a* yazımı görülür.

Yine runik yazıda ikiz ünsüz gösterimi için hece işaretlerinin de kullanımı söz konusudur. Mainz 377 no’lu runik yazmada “bakana, amire” anlamındaki *buyruk(k)a* (b¹Uy¹r¹Uk¹A) sözcüğünün yazımında *Uk¹* harfi üzerinden şeddeleme yapılmıştır. Kül Tegin (K8) yazıtında “çamura” anlamındaki *balık(k)a* (b¹I¹Ik¹A) sözcüğünün yazımında *Ik¹* harfi üzerinden şeddeleme yapılmıştır. Kül Tegin (D10) yazıtında ise “(hizmet) verdiğini, (hizmet) ettiğini” anlamındaki *bértükgerü* (b²Ir²t²Ük²g²r²Ü) sözcüğünde *k-g* ikiz ünsüzleri şeddesiz olarak yazılırken Bilge Kağan (D9) yazıtında şeddeli olarak *bértük(g)erü* (b²Ir²t²Ük²r²Ü) yazımı ile karşılaştırılır. *b²Ir²t²Ük²r²Ü* yazımında bu kez *Ük²* hece işareti üzerinden şeddeleme yapıldığı görülür.

Eski Türkçede ünsüz ikizleşmesi sözcük kök ve gövdelerine gelen ekler (çekim ya da yapım ekleri) vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu durum runik yazıda ünsüz ikizleşmesinin ya da şeddelemenin çoğunlukla /k/ ve /t/ seslerini karşılayan harfler üzerinde görülmesini de açıklamaktadır. Bunun başlıca nedeni Eski Türkçenin söz varlığı içerisinde /k/ sesi ile biten sözcük sayısının hacimli olmasıdır. Yine +*kA* verme-bulunma durumu eki ile +*gArU* yönelme durumu ekinin varlığı da /k/ sesi ile biten sözcükler söz konusu olduğunda şeddelenmenin oluşumuna etki eden faktördür. Eski Türkçede /t/ sesi ile biten sözcük sayısı nispeten azdır fakat bu kez de /t/ sesi ile başlayan eklerin sıklığı ile karşılaştırılır. Görülen geçmiş zaman eki -*DI*, ettirgen çatı ekleri -(*X*)*t* ve -*tUr*, sıfat-fiil eki -*DUk* ve

³² Akışma teriminin açıklaması için bk. Vardar, 2007, 15.

bulunma-ayrılma durumu eki +DA'nın varlığı şeddelemenin oluşumuna neden olan etkindir. Yine benzer bir durum /l/ sesi ile biten sözcüklere gelen +llg eki için geçerlidir.

Ünsüz ikizleşmesi (şeddelenme) yalnızca söz kökü (gövdesi) + ek yapısında görülmez. Söz kökü (gövdesi) üzerine gelen yan yana kullanılan iki ayrı ek üzerinde de şeddelenme görülebilir. Örneğin Küli Çor (D12) yazıtında $y^1Ug^1t^1I$ *yoglat(d)ı* “cenaze töreni yaptırdı” sözcüğünde -t ettirgen çatı eki üzerine -dı bilinen geçmiş zaman eki gelmiş ve $t-d (> tt)$ sesleri için runik yazıda t^1 harfi üzerinden şeddeleme yapılmıştır.

Ayrıca runik yazıda şeddelenme yalnızca sözcük içerisinde değil iki ayrı sözcüğün yazımında da görülebilir. Yan yana gelen iki ayrı sözcükten ilkinin söz sonu sesi ile ikincisinin söz başı seslerinin fonetik olarak benzer olması sonucunda bu ikiz ünsüzü karşılayan harflerden biri yazılmamaktadır. Bu şeddeli yazımın da etkisiyle iki ayrı sözcük tek bir sözcük yazımı ile ortaya çıkmaktadır. Örneğin “ne zaman olsa” anlamındaki *kaçan neñ* sözcük ikilisinin Tunyukuk yazıtında iki ayrı yazımı bulunmaktadır. Tunyukuk yazıtının 21. satırında $k^1çn^1ñ$ *kaçan (n)eñ* yazımında şeddeleme ilk sözcüğün son sesini karşılayan n^1 harfi üzerinden yapılırken yazıtın 20 ve 29. satırlarında $k^1çn^2ñ$ *kaç(n) neñ* yazımıyla şeddeleme ikinci sözcüğün ilk sesini karşılayan n^2 harfi üzerinden yapılmıştır. Yine Bilge Kağan (D25) yazıtındaki bir hükümdar unvanı olan *ıduk kut* sözcüklerinde de şeddelenme görülür. $Id^1Uk^1t^1$ *ıduk (k)ut* yazımında hem ilk sözcüğün sonunda hem de ikinci sözcüğün başında yer alan /k/ sesi Uk^1 hece işareti üzerinden şeddelenecek gösterilmiştir.

Tarafımızca taranan kaynaklar doğrultusunda runik harfli metinlerde görülen ikiz ünsüzlü ya da şeddeli yapılar ortaya konmaya çalışılmıştır.³³ Kaynak taraması sonucunda Kırgızistan yazıtlarında şeddeli ünsüz içeren sözcük tespit edilememiştir. Yine Altay yazıtlarında aşağıda değinilen okunuşları şüpheli olan iki sözcük dışında ikiz ünsüze rastlanmamıştır. Çalışmada şeddeli ünsüzler rahat takip edilebilsin diye runik harfli sözcüklerin Latin harflerine aktarımında tam bir transkripsiyon yöntemi kullanılmamıştır. Yalnızca gereken yerlerde şeddelenme nedeniyle yazılmayan ilgili ünsüz parantez içerisinde gösterilmiştir.

Kimi okuma güçlüğü olan tartışmalı sözcükler³⁴ ile şeddelenme olasılığı olmakla beraber aslında artık ünsüz yalınlaşması, hece ya da ses kaynaşması yoluyla Eski Türkçede yer aldığı düşünülen şu sözcükler aşağıda verilen listeye dâhil edilmemiştir: $d^1nçIg^1$ *adinçig* (< *adinç(ç)ig*) “olağanüstü, benzersiz” (KT G12², vb.), $y^1r^1l^1Uk^1d^1I$ *yarlukadı* (< *yarlı(g)kadı*) “buyurdu, lütfetti” (Tar. K6), $y^1r^1l^1k^1d^1Uk^1$ *yarlıkaduk* (< *yarlı(g)kaduk*)

³³ Runik harfli metinler ile ilgili olarak bu çalışmada yararlanılan başlıca kaynaklar şunlardır: Alimov (2014), Alyılmaz (2021), Aydın (2015), (2017), (2021), Aydın vd. (2013), Ercilasun (2016), Kormuşin vd. (2016), Mert (2009), Ölmez (2018), (2021), Tekin (1968), (1994), (2003), (2006), (2016), Şirin User (2009), Yıldırım (2017).

³⁴ Örneğin tarafımızca Altay yazıtlarında yalnızca iki yerde tespit edilen ikiz ünsüzlü şu yapılar kesin olmayan bir okuyuş sunmaktadır: $Ut^1ç/I^?+A^?$ *ut(d)(a)ç(i)* ? “zafer, kazanç (günü)” (Kuray II (A-5) 1) (Kormuşin, 2016, 287) ve $b^2Ûr^2t^2I$ ((e)v) *örti(d)i* ? “(ev) inşa etti” (Teke-Turu (A-53) 1) (Kormuşin, 2016, 293). Her iki sözcük için de okuma önerisi L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal'a aittir.

“buyurduğu, lütfettiği (için)” (KT D15, vb), $y^1r^1l^1k^1zU$ *yarlıkazu* (< *yarlı(g)kazu*)
 “buyursun, lütfetsin” (KT D29, vb.), $y^1Uk^1r^1U$ *yokaru* (< *yok(g)aru*) “yukarı” (T 25),
 $y^2Üg^2r^2Ü$ *yügerü* (< *yüg(g)erü*) “yukarı, yukarıya” (KT D11, vb.).

Eski Türk Runik Harfli Metinlerde Ünsüz İkizleşmesinin Gösterim Biçimleri ve Örnekleri³⁵

1. d^1 (ᚃ)

A) $(t^1)d^1 = (t)d (> (t)t)$

A-i) $b^1Ul^1g^1d^1m^{36}$ *bulga(t)dım* “bozguna uğrattım” (Tar. D5)

A-ii) $y^1r^1t^1d^1m$ *yaratı(t)dım* “yaptırdım” (BK K14; Tar. B2, B3) // Şeddesiz Yazım
 Örneği: $y^1r^1t^1d^1m$ *yaratıtdım* (Tar. B1; MÇ D8, 9, 10)

A-iii) $y^1Ug^1l^1d^1I$ *yogla(t)dı* “cenaze töreni yaptırdı” (Chang’an³⁷ 14)

2. d^2 (ᚃ)

A) $(t^2)d^2 = (t)d (> (t)t)$

A-i) $b^2It^2Id^2m$ *biti(t)dım* “yazdırdım” (KT G13; BK K15) // Şeddesiz Yazım Örneği:
 $b^2It^2Id^2m$ *bititdim* “yazdırdım” (T 58)

A-ii) $él^2d^2m$ *él(t)dım* “sevk ettim, yönlendirdim (ordu)” (E 45 (Köjeelig-Hovu) 4)

A-iii) t^2Id^2m *éti(t)dım* “yaptırdım, düzenlettim” (Tar. G6) // Şeddesiz Yazım Örneği:
 It^2d^2m *étitdim* “yaptırdım, düzenlettim” (MÇ D8)

3. k^1 (ᚏ)

A) $k^1 (k^1) = k(k)$

A-i) $b^2s^2b^1l^1Ik^1A$ *büşbalık(k)a* “Beşbalık şehrine” (HT-XIV 4, HT-XV 3, HT-XVI 2)

A-ii) $t^1Ug^1s^1k^1A$ *tugsık(k)a* “gün doğusuna, güneşin doğduğu yere” (KT G2; BK D8)

³⁵ Şeddelenmenin üzerinde gerçekleştiği runik harflerin gösteriminde geleneksel runik biçimler kullanılmıştır.

³⁶ Bu sözcükle beraber 1A-ii ve 1A-iii’te *-t-* ettirgen çatı eki ile *-dı* bilinen geçmiş zaman ekinin ilk sesi d^1 harfi üzerinden şeddelenmiştir. Bu durum d^1 harfinin /t/ sesini karşılamak için t^1 harfinin yerine kullanımına işaret edebilir. Bunun yanı sıra belki de şeddeleme -yazılmamış olan- *-t-* ettirgen çatı eki yerine bilinen geçmiş zaman ekinin ilk sesini karşılayan d^1 harfi üzerinden yapıldı. Fakat her iki durumda da benzeşme nedeniyle şeddeli d^1 harfinin /tt/ okuyuşunu karşıladığı söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi Kâşgarlı da böyle bir telaffuza işaret eder. Bu açıklama, listede 2A altında yer alan sözcükler için de geçerlidir.

³⁷ Yazıt *Xi’an* ve *Karı Çor* adlarıyla da anılır.

A-iii) t^1Uzk^1A *tuzak(k)a* “tuzığa” (IrkB 61)

4. k^2 (᠑)

A) $k^2(k^2) = k(k)$

A-i) $b^2Ük^2I$ *bök(k)üli*³⁸ “Kore” (KT D4, D8; BK D5, D8)

5. ik^1 (᠘)

A) $ik^1(k^1) = [i]k(k)$

A-i) b^1Iik^1A *balık(k)a* “çamura” (KT K8)

A-ii) b^1Iik^1A *balık(k)a* “şehre” (O 9)

A-iii) $b^1t^1s^1ik^1A$ *batsık(k)a* “gün batısına, güneşin battığı yere” (S 4)

6. Uk^1 (᠘)

A) $Uk^1(k^1) = [u]k(k)$

A-i) $b^1Uy^1r^1Uk^1A$ *buyruk(k)a* “bakana, amire” (Mainz 377, A Fragmanı, A 3, 6)

A-ii) $Id^1Uk^1t^1$ *ıduk(k)ut* “bir hükümdar unvanı” (BK D25)

A-iii) Un^1Uk^1A *on ok(k)a* “On Oklara” (Tar. G3; MÇ K11)

A-iv) $t^1Ug^1s^1Uk^1A$ *tugsuk(k)a* “gün doğusuna, güneşin doğduğu yere” (S 4)

A-v) $t^1Uny^1Uk^1Uk^1A$ *tunyukuk(k)a* “Tunyukuk’a” (T 31)

A-vi) $UI^1r^1t^1Uk^1A$ *olurtuk(k)a* “tahta çıktığında” (BK D14)

7. $Ük^2$ (᠙)

A) $Ük^2(g^2) = [ü]k(g) (> k(k))$

A-i) $b^2Ir^2t^2Ük^2r^2Ü$ *bértük(g)erü* “(hizmet) verdiği, (hizmet) ettiğini” (BK D9) //
Şeddesiz Yazım Örneği: $b^2Ir^2t^2Ük^2g^2r^2Ü$ *bértükgerü* “(hizmet) verdiği, (hizmet) ettiğini” (KT D10)

8. l^1 (᠘)

A) $l^1(l^1) = l(l)$

³⁸ Sözcüğün *bökküli* olarak okunması Ölmez’e (2021, 92, 93, 127, 128, 354) dayanmaktadır.

A-i) $y^1\text{I}^1\text{I}^1\text{k}^1$ *yıl(l)ık* “yıllık, yıl için” (Tar. B2)

A-ii) $y^1\text{U}^1\text{g}^1$ *yol(l)ug* “kişi adı ya da bir unvan” (KT G13, GD²; BK GB²; Tar. D1) // **Şeddesiz Yazım Örneği:** $y^1\text{U}^1\text{g}^1$ *yollug* “kişi adı ya da bir unvan” (KT GB)

9. I² (Υ)

A) $I^2(I^2) = I(I)$

A-i) $\text{ç}^2\text{Ü}^2\text{g}^2$ *çöl(l)üg* “çöllü, bozkır olan; yer adı parçası” (KT D4; BK D5)

A-ii) $\text{I}^2\text{d}^2\text{Ü}^2\text{k}^2$ *él(l)edük* “ülke kurduğu, ülke sahibi olduğu” (BK D7) // **Şeddesiz Yazım Örneği:** $\text{I}^2\text{I}^2\text{d}^2\text{Ü}^2\text{k}^2$ *elledük* “ülke kurduğu, ülke sahibi olduğu” (KT D6)

10. n¹ (Ɔ)

A) $n^1(n^2) = n(n)$

A-i) $k^1\text{ç}^1n^1\eta$ *kaçan (n)en* “ne zaman olsa” (T 21)

11. n² (n⁴)

A) $(n^1)n^2 = (n)n$

A-i) $k^1\text{ç}^1n^2\eta$ *kaçan(n) neη* “ne zaman olsa” (T 20, 29)

12. nt (⊙)

A) $\text{nt}(d^1) = [n]t(d) (> t(t))$

A-i) $y^1\text{U}^1\text{nt}^1\text{A}$ *yunt(d)a* “atta” (IrkB 24)

13. s¹ (Ŷ)

A) $(d^1)s^1 = (d)s$ ya da $(\underline{d})s ? (> (s)s)$

A-i) I^1r^1 *ı(d)sar* “gönderirsen (*harf. gönderse*)” (KT G8; BK K6)

B) $(\text{ş})s^1 = (\text{ş})s$

B-i) $k^1\text{b}^1\text{s}^1\text{r}^1$ *kavı(ş)sar*³⁹ “bir araya gelse, birleşse, ittifak kursa” (T 12)

14. t¹ (⚡)

³⁹ Tunyukuk yazıtında s^1 işareti çoğunlukla /ş/ sesini de karşılayacak biçimde kullanıldığı için sözcüğün *kavış(s)ar* olarak da okunması mümkündür. Elbette bu durumda $s^1(s^1) = \text{ş}(s)$ denkleğinin kurulması gerekecektir.

A) $t^1(t^1) = t(t)$

A-i) $y^1r^1t^1Ur^1t^1m$ yarat(t)urtum “yaptırdım” (KT G12)

B) $t^1(d^1) = t(d) (> t(t))$

B-i) g^1t^1m agıt(d)ım “kaçırttım, dağıttım, püskürttüm (orduyu)” (BK D31)

B-ii) k^1It^1mz akıt(d)ımız “akın ettirdik” (KT K8) // Şeddesiz Yazım Örneği: $k^1t^1d^1mz$ akıtdımız “akın ettirdik” (T 35)

B-iii) r^1t^1m art(d)ım “artırdım” (E 42 (Bay-Bulun I) 4⁴⁰)

B-iv) $k^1mşt^1I$ kamşat(d)ı “sarsıldı, sendeledi” (BK D30)

B-v) $Uk^1Ub^1r^1t^1m$ kuvrat(d)ım “topladım, bir araya getirdim” (BK K7)

B-vi) $Ul^1r^1t^1I$ olurt(d)ı “oturttu, diktirdi (yazıt)” (KÇ D12)

B-vii) t^1Ut^1Um tut(d)um “(ülkeyi elimde) tuttum, yönettim” (E 45 (Köjeelig-Hovu) 4)

B-viii) $y^1r^1At^1I$ yarat(d)ı “yarattı” (Or. 8212/78, A Fragmanı, A (B?) 7)

B-ix) $y^1y^1l^1t^1m$ yaylat(d)ım “yaylattım, yazı geçirttim” (HT-II 3)

B-x) $y^1Ug^1l^1t^1I$ yoglat(d)ı “cenaze töreni yaptırdı” (KÇ D12)

B-xi) $y^1Ur^1t^1A$ yurt(d)a “terkedilmiş konaklama yerinde” (IrkB 13)

C) $(d^1)t^1 = (d)t (> (t)t)$

C-i) It^1I^{41} ı(d)tı “gönderdi; bıraktı” (KT G12, KT D7; BK K14, D7; KÇ B11; MÇ K6)

C-ii) $Ul^1g^1At^1m$ ulga(d)tım “büyüdüm, yetiştim” (E 7 (Barık III) 2) // $Ul^1g^1t^1m$ ulga(d)tım “büyüdüm, yetiştim” (E 29 (Altın-Köl II) 1⁴²)

C-iii) $Ul^1g^1t^1Ur^1U$ ulga(d)туру “büyütmeye, yetiştirmeye (muktedir olamadım)” (E 59 (Herbis-Baarı) 1⁴³)

⁴⁰ Yazıtın satır numarası Aydın’a (2015, 108) göre verilmiştir. Kormuşin’de (2016, 136, 137) satır numarası 6’dır.

⁴¹ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimli hali dışında birinci tekil ve çoğul şahıs ekli haliyle de (It^1m ı(d)tım, It^1mz ı(d)tımız) (BK D40, KT D40, vb.) yazıtlarda yer alır.

⁴² Yazıtın satır numarası Aydın’a (2015, 85) göre verilmiştir. Kormuşin’de (2016, 110) satır numarası 5’tir.

⁴³ Yazıtın satır numarası Aydın’a (2015, 130) göre verilmiştir. Kormuşin’de (2016, 168, 169) satır numarası 3’tür.

C-iv) $\underline{Uk}^1Ut^1I^{44}$ *ko(d)ti* “bıraktı, terk etti, öylece bıraktı” (BK G12)

C-v) $y^1g^1It^1\underline{Uk}^1d^1A$ *yagı(d)tukda* “düşman olduğunda” (KÇ B5, D6)

15. t² (h)

A) $t^2(t^2) = t(t)$

A-i) $It^2r^2\underline{Ur}^2$ *ët(t)ürür* “ettirir, yaptırır” (KarB. (II) 5)

B) $t^2(d^2) = t(d) (> t(t))$

B-i) $b^2d^2zt^2I^{45}$ *bedzet(d)i* “bezetti, süsletti” (KÇ D12)

B-ii) r^2t^2mz *ert(d)imiz* “geçtik, geçip gittik” (T 44)

B-iii) It^2t^2I *ëlt(d)i* “taşdı” (E 29 (Altın-Köl II) 1⁴⁶)

B-iv) k^2It^2m *kët(d)im* “gittim” (E 15 (Çaa-Höl III) 2)

B-v) $s^2\underline{Ül}^2t^2m$ *sület(d)im* “ordu sevk ettirdim, sefer ettirdim” (O 7) // **Şeddesiz Yazım Örneği:** $s^2\underline{Ül}^2t^2d^2m^{47}$ *sületdim* “ordu sevk ettirdim, sefer ettirdim” (T 18, 43)

C) $(d^2)t^2 = (d)t (> (t)t)$

C-i) s^2t^2m *ëşi(d)tim* “işittim, duydum” (T 24)

C-ii) $Ig^2t^2I^{48}$ *igi(d)ti* “besledi” (KT D16, BK D14; KÇ D13)

C-iii) $Ig^2t^2\underline{Ük}^2$ *igi(d)tük* “beslediği (için)” (Tar. B3)

C-iv) $y^2\underline{Üt}^2m$ *yü(d)tüim* “yükledim, taşıdım” (E 10 (Elegest I) 5)

C-v) $y^2\underline{Üg}^2t^2\underline{Ur}^2mş$ *yüğe(d)türmiş* “terfi ettirmiş; yüceltmiş” (KÇ B2)

⁴⁴ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimli hali dışında Moyun Çor (D2, G6) yazıtında birinci tekil şahıs ekli haliyle de (k^1Ut^1m *ko(d)tim*) geçmektedir.

⁴⁵ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimli hali dışında Kül Tegin (G11) ve Bilge Kağan (GB) yazıtlarında birinci tekil şahıs ekli haliyle de ($b^2d^2zt^2m$ *bedzet(d)im*) geçmektedir.

⁴⁶ Yazıtın satır numarası Aydın’a (2015, 85) göre verilmiştir. Kormuşin’de (2016, 110) satır numarası 5’tir.

⁴⁷ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın birinci tekil şahıs ile çekimli hali dışında yine Tunyukuk (53) yazıtında birinci çoğul şahıs ekli haliyle de ($s^2\underline{Ül}^2t^2d^2mz$ *sületdimiz*) geçmektedir.

⁴⁸ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimli hali dışında Kül Tegin (D29) ve Bilge Kağan (D23, D38) yazıtlarında birinci tekil şahıs ekli haliyle de (Ig^2t^2m *igi(d)tim*) geçmektedir.

Sonuç

Eski Türk runik alfabesinin Sami (Arami) kökenli olduğunu düşünen kimi araştırmacılar bu kaynak alfabenin Türkçede var olan önlük-artlık ünlü uyumu esasında yeni harf eklemeleriyle Türkçenin yazımına elverişli hale getirildiğini ileri sürmektedirler. Bununla beraber runik alfabenin 1893 yılında Danimarkalı V. Thomsen tarafından çözülmesiyle aslında runik yazının Türkçenin yazımına çok da elverişli olmadığı da ortaya çıkmıştır. Ünlü sisteminin yetersizliği, yazıda sözcük sınırlarının her zaman net biçimde tespit edilememesi, bir harf için birden fazla varyasyonun bulunabilmesi, kimi sesleri karşılamak için önlük-artlık durumuna göre kullanılan ikili ünsüz çiftlerinin tutarsız kullanımı vb. sorunlar sözcüklerin doğru okunuşu için önemli engeller olarak ortaya çıkmaktadır. Türklerin kullanmış olduğu standartlaşmamış eski dönem yazı sistemlerinde olduğu gibi runik yazıda da bir sözcükte yer alan ikiz ünsüz kimi zaman -diyakritiksiz-şeddelenecek tek harf üzerinden gösterilirken kimi zaman da şeddeleme yapılmadan ikiz ünsüzü oluşturan her bir ünsüz ayrı ayrı harflerle gösterilmektedir.

Tarafımızca taranan kaynaklar doğrultusunda runik harfli metinlerde görülen ünsüz ikizleşmesinin on beş runik işaret üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir: d^1 , d^2 , k^1 , k^2 , ik^1 , Uk^1 , $Ük^2$, l^1 , l^2 , n^1 , n^2 , nt , s^1 , t^1 , t^2 . Tüm runik harfli metinler içerisinde en fazla ünsüz ikizleşmesinin /t/ ve /k/ seslerinde olduğu gözlemlenmiştir. /t/ sesinin ikizleşmesi ya da şeddelenmesinde t^1 ve t^2 işaretleri -ile beraber belki de d^1 ve d^2 işaretleri de- kullanılırken /k/ sesi için k^1 , k^2 , ik^1 , Uk^1 , $Ük^2$ işaretlerinden yararlanılmıştır. Runik harfli metinlerde şeddeleme yalnızca tek bir sesi karşılayan bir runik işaret üzerinden yapılmamıştır. /nt/ seslerini karşılayan nt çift ünsüz işaretinin yanı sıra ik^1 , Uk^1 , $Ük^2$ hece işaretlerinin de şeddelemede kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkçede söz içinde ya da daha doğru bir ifadeyle söz kökünde ünsüz ikizleşmesine yansıma kaynaklı sözcükler ve yabancı sözcükler dışında rastlanmaz. Bununla birlikte sözcüklere gelen hem yapım ekleri hem de çekim ekleri üzerinden ünsüz ikizleşmesi görülür. Ayrıca runik yazıda şeddeleme yani ikiz ünsüzün diyakritiksiz tek bir harf ile gösterimi yalnızca bir sözcük bünyesinde değil iki ayrı sözcüğün yazımında da görülebilir. Runik harfli metinler dışında Uygur, Mani, Arap, İbrani harfli Türkçe metinlerde de ünsüz ikizleşmesinin yazıda tek bir harf ile gösterildiği tanıklanmaktadır. Grek harfli Türkçe metinlerden tarafımızca ele alınan bir eserde ünsüz ikizleşmesinin tek bir harf üzerinden gösterimine rastlanmasa da doğrudan Sami (Arami) kökenli olmayan Brahmi alfabesi ile oluşturulmuş Eski Türkçe metinlerde ise ikiz ünsüzlerin tek bir harf ile gösterimini tanımlayan kimi örnekler tespit edilmiştir. Son olarak, runik yazıda sözcüklerde yer alan şeddeli yapıların doğru anlaşılıp okunması ilgili metin bağlamlarının da doğru oluşturulmasına yol açacağı gibi Eski Türkçenin fonetik ve morfolojik yapısı hakkında da doğru çıkarımlar yapılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı Yazıtları - Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen Yayınları.
- Altundaş, U. (2016). *Karamanlıca Hazreti Yosıfın Ömrünün Naklieti Adlı Eser Üzerine Dil İncelemesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig, I, Metin*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetü'l-Hakayık* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan, A. T. (2003). Lâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 27, s. 92-93). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2021). *Uygur Yazıtları* (2. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2013). *Yenisey - Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Clauson, G. (1970). The Origin of the Turkish "Runic" Alphabet. *Acta Orientalia Havniae*, (32), 51-76.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Csató, É. Á. ve Johanson, L. (1998). Turkish. *The Turkic Languages*. (L. Johanson ve É. Á. Csató, Eds.). London and New York: Routledge: 203-235.
- Daniels, P. T. ve Bright, W. (1996) (Eds.). *The World's Writing Systems*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Durmuş, İ. (1997). Harf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 16, s. 161-162). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugât'i-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1978). Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1977, 87-119.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Fromkin, V., Rodman, R. ve Hyams, N. (2003). *An Introduction to Language* (7th Edition). Boston: Thomson.
- Gabain, A. von (1954). *Türkische Turfan Texte VIII: Texte im Brāhmīschriřt*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1986). *Manuscripts ouïgours du IX^e-X^e siècle de Touen-houang* (Tome I-II). Paris: Peeters.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kızıklı, Z. (2007). Arap Dilinde İdğam Kavramı. *Ekev Akademi Dergisi*. 11(32), 177-195.
- Kormuşin, İ. V., Mozioglu, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2016). *Yenisey - Altay - Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Livşits, V. A. (2000). Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine. (S. Gömeç ve T. Ölçekçi, Çev.). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31), 37-50.
- Marazzi, U. (1980). *Tevārīh-i Āl-i Osmān. Cronaca anonima ottomana in trascrizione ebraica (dal manoscritto Heb. e 63 della Bodleian Library)*. Seminario di Studi Asiatici, Series Minor XII. Napoli: Istituto universitario orientale.

- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık Matbaacılık.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Ölmez, M. (2021). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi, Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*. Yenilenmiş-Genişletilmiş Dördüncü Baskı. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanıft: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Róna-Tas, A. (1987). On the Development and Origin of the East Turkic "Runic" Script. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 41(1), 7-14.
- Sarı, M. A. (2000). İdgam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 21, s. 471-472). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları. Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Şirin User, H. (2015). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. (Gözden Geçirilmiş Yeni Basım). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, The Hague: Indiana University.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 5. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 13. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 19. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi, 1. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları (2. Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thomsen, V. (2011). *Orhon Yazıtları Araştırmaları (2. Baskı)*. (V. Köken, Çev. ve Yayıma Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tugusheva, L. Yu. ve Khosroyev, A. L. (2008). *Xuastvaniift (Manichaeen confession of sins)*. Facsimile Edition: Preface, transcription of the Uighur text, translation by L. Yu. Tugusheva, Comments by A. L. Khosroyev. St. Petersburg: Nestor-Historia.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı). İstanbul: Multilingual.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch - Deutsch - Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca - Almanca - Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, F. ve Çapa, G. N. (2022a). Atebetü'l-Hakâyık'ın Eski Uygur Harfli Semerkand Nüshasının Paleografik İncelenmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 56-103.
- Yıldırım, F. ve Çapa G. N. (2022b). Atebetü'l-Hakâyık'ın Ayasofya Nüshasının Eski Uygur Harfli Satırlarının Paleografik İncelenmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 807-863.
- Yusuf Has Hacib (1943). *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım, III, Mısır Nüshası*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısaltmalar

BK : Bilge Kağan Yazıtı

HT : Hoyto-Tamır Yazıtı

İrkB : İrk Bitig

KarB. : Kara Balgasun Yazıtı

KÇ : Küli Çor Yazıtı

KT : Kül Tegin Yazıtı

MÇ : Moyun Çor Yazıtı

O : Ongi Yazıtı

S : Süci Yazıtı

T : Tunyukuk Yazıtı

Tar. : Taryat Yazıtı